

КОНЦЕПТЪТ *ИНДИВИД* В БЪЛГАРСКИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ПАРЕМИИ

ЦВЕТЕЛИНА АНГЕЛОВА (БЪЛГАРИЯ)

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ts.angelova@ibl.bas.bg

В настоящата статия се разглеждат фразеологизми, пословици и поговорки, свързани с концепта *ИНДИВИД*. Основната цел е да се представят различните му репрезентации както в семантичен, така и в прагматичен аспект. Екскерпираните паремии са групирани според концептуалните признаци, които са залегнали при образуването им, и представят българската паремиологична картина на света.

Ключови думи: индивид, концепт; концептуален признак; паремиологична картина на света; фразеологизъм; паремия

THE CONCEPT OF THE *INDIVIDUAL* IN BULGARIAN PHRASEOLOGICAL UNITS AND PAREMIAS

TSVETELINA ANGELOVA (BULGARIA)

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

ts.angelova@ibl.bas.bg

This article examines idioms, proverbs, and sayings related to the concept of ‘the individual’. It aims to explore different representations of this concept in semantic and pragmatic terms. The selected paremiological units are grouped according to the conceptual features underlying their formation and collectively reflect the Bulgarian paremiological picture of the world.

Keywords: the individual; concepts; conceptual features; paremiological picture of the world; phraseological units, paremias

Терминът *култура* се появява за първи път през 1793 г. в един от немските речници. През 1871 г. Е. Тейлър дава и първото научно определение: „Културата е съвкупност от знания, изкуство, морал, право, обичаи и други

© ЦВЕТЕЛИНА АНГЕЛОВА, 2026 / © TSVETELINA ANGELOVA, 2026

Тази статия в списание „Български език“ е с отворен достъп и се публикува под международния публичен лиценз Creative Commons Attribution 4.0 International (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International – CC-BY-NC-ND 4.0). /

This open access article of journal “Balgarski ezik” (“Bulgarian Language”) is published under the terms of Creative Commons Attribution 4.0 International Public License (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International – CC-BY-NC-ND 4.0).

особености, присъщи на човека като член на обществото“ (цит. по Хроленко/Hrolenko 2009: 35–36, превод – Цв. Ангелова). Е. Сапир я определя като „онова, което дадено общество прави и мисли“ (Сепир/Sapir 1993: 193). В Енциклопедия „Кругосвет“ (ЕК) културата е дефинирана като всичко, което е създадено от целенасочените самонаблюдения и специфичните за хората начини на дейност. С помощта на тези средства се създават както материални, така и нематериални (духовни) ценности. Можем да обобщим, че тя е израз на духа на народа, съвкупност от ценности, в която са намерили отражение най-същностните проявления от живота на дадено общество.

Част от културата са пословиците и поговорките, които присъстват едновременно в езикознанието и във фолклора. Те са резултат от познавателния човешки опит, натрупан и предаван от поколение на поколение и ценен източник на информация за манталитета на народа. Някои автори разглеждат термина *паремия* като родов и обединяващ пословиците и поговорките. Ние също ще използваме общия термин *паремия*, който включва и пословиците и поговорките, т.е. няма да ги разграничаваме. Й. Кирилова отбелязва, че „паремииите са част от фоновите знания на всеки народ, в тях са съхранени разбиранията на този народ за значими събития и проблеми в живота на колектива или на отделния индивид“ (Кирилова/Kirilova 2017б: 40).

Настоящата статия разглежда различните репрезентации на концепта ИНДИВИД в българската фразеология и паремияология. Целта е да се направи лингвокултурологичен анализ на изследваните пословици, поговорки и фразеологизми в българската езикова картина на света, да разгледа както семантиката им, извеждайки концептуалните признаци, така и прагматичния аспект, т.е. тяхното послание към обществото. Като резултат ще направим изводи за семантичната плътност на изследвания концепт, ще изведем групи на базата на анализирания концептуални признаци и ще отбележим кои са с най-голяма и съответно – с най-малка честота, накратко ще засегнем и аксиологичния аспект на проблема.

Ще използваме когнитивния метод, който използва психологическия контраст между фигура и фон, чиито взаимоотношения се представят в езика. В разглеждания случай фигурата е езикът, съответните фразеологизми и паремии, а фонът е традицията на българите от миналото.

Изследването е ориентирано към ценностното значение на паремииите, тъй като „системата от ценности е една от най-важните страни на културата“, тя се смята за „стълб на духовната култура“ (Маслова/Maslova 2001: 17).

Ще използваме синхронен подход, чрез който се описва дадена езикова система само през определен период от нейното съществуване (в случая това е периодът след 1954 г.). Използваме и тематичен подход, с помощта на който разпределяме ексцерпирания фразеологизми и паремии по тематични (групи) гнезда в зависимост от тяхната семантика и концептуалните признаци. Всяка от групите съдържа в себе си различни послания и поуки.

Материалът за изследването е ексцерпиран от *Български притчи или пословици и характерни думи* (Славейков/Slaveykov 1954), *Български пословици и поговорки* (БПП /BPP1986), *Фразеологичен речник на българския език* (ФРБЕ/FRBE Т.1, Т.2). От тези източници са извадени 88 фразеологични единици и паремии (в количествено отношение преобладават паремииите), вербализиращи изследвания концепт имплицитно.

Паремииите и фразеологизмите са били обект на изследване както от чуждестранни, така и от български автори. Сред трудовете се открояват: Г. Пермяков „От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише)“ (1970), В. Мокиенко „Идеография и историко-этимологический анализ фразеологии“ (1995), В. Телия „Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты“ (1996), Д. Добровольский „Национально-культурная специфика во фразеологии“ (1997), Е. Иванова „Мир в английских и русских пословицах“ (2006); Е. Недкова „Фразеологизмите като знаци в езика на културата“ (2011), М. Витанова „Зоонимите в българските пословици, поговорки и фразеологизми“ (2012), М. Китанова „Ключови ситуации в пословиците“ (2013), Й. Кирилова „Концептът сърце според българската паремииология“ (2015), М. Витанова „Концептът труд/работа в българската езикова картина на света“ (2016), Й. Кирилова „Представата за ума в българската езикова картина на света“ (2017б), Р. Петрова „Културемата – единица за лингвокультурологични съпоставителни изследвания (върху материал от английски и български пословици)“ (2022), М. Витанова „Здравето в асоциативното мислене на българина“ (2023) и мн. др.

Терминологията, с която ще работим в статията, е следната: концепт, културен фон (фоновни знания), езикова картина на света, паремииологична картина на света, концептуален признак, фразеологизъм, паремия.

Терминът *концепт* в разработката следва определението на В. А. Маслова, а именно ментална същност, отразяваща етнокултурната представа на човека за света (Маслова/Maslova 2004: 4). М. Пименова го определя като национален образ, понятие, представяне на фрагмент от света, който има сложна структура, реализиран чрез различни признаци, сред които и такива, изразяващи представите на отделния индивид (Пименова/Pimenova 2013: 129). Й. Кирилова разглежда концепта като „културнозначима същност, която се характеризира с полиапеллируемост – в плана на изразяване включва ключовата дума, нейни деривати, синоними, фразеологизми, паремии и др., както и неезикови репрезентанти (синонимизирани символи)“ (Кирилова/Kirilova 2017а: 73).

Опирайки се на схващанията за концепта на цитираните изследователи, стигаме до понятието културен фон. По думите на В. А. Маслова в съдържанието на концепта се включва и т.нар. културен фон, който обединява понятието и представи, разбирания, асоциации, които са свързани с него (Кирилова/Kirilova 2017б: 7). Според Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров

това са т.нар. фонові знания или знанията, които присъстват в съзнанието на човека и на цялата общност, към която принадлежи даденият индивид (Верещагин, Костомаров/Vereshtagin, Kostomarov 1983: 57). Й. Кирилова уточнява, че тези знания са натрупани в продължение на историческото и културното развитие на даден колектив, съхраняват се в паметта и се реализират при нужда (Кирилова/Kirilova 2017a: 70).

Приема се, че езиковата картина на света е отражение на националната картина на света. Още в трудовете на Хумболт се отбелязва, че всеки език има своя вътрешна форма и отразява „духа на народа“. В. А. Маслова разглежда връзката между концептуалната и езиковата картина на света и уточнява, че езиковата картина предшества концептуалната и я формира, тъй като „човек е способен да разбира света и самия себе си благодарение на езика“ (Маслова/Maslova 2004: 52). От една страна, заобикалящият ни свят определя човешкото познание и поведение и това намира отражение в езика; от друга страна, човекът възприема света чрез родния (майчиния) си език, „който определя човешките структури на мислене и поведение“ (Маслова/Maslova 2004: 52). Езиковата картина на света отразява светогледа на един етнос, а паремийната или паремиологичната картина на света е „светогледът на този етнос, отразен преди стотици години в паремииите“ (Илиева/Иlieva 2016: 91).

В разработката приемаме следното определение за фразеологизъм – самостоятелна езикова единица (словосъчетание) с цялостно значение, която има постоянен състав и традиционна повтаряемост в речта (ФРБЕ/FRBE 1: 11). С други думи „значението на фразеологичната единица съществува винаги като единство, което не произлиза пряко от предметно-логическите отношения и връзки, означавани от отделните компоненти във фразеологичната единица, а от тяхното цялостно преосмисляне“ (ФРБЕ/FRBE 1: 31).

Ключов термин за настоящото изследване е концептуалният признак. Това е „признак от обективния или субективния свят, диференцирано отразен в съзнанието на човека и различаващ се по степен на абстрактност“ (Маслова/Maslova 2006: 53). В своя публикация Й. Кирилова (Кирилова/Kirilova 2024: 39) отбелязва, че признаците на концепта са съждения относно конкретен предмет или абстрактна същност, които са имплицитно заложиени в съзнанието на отделния индивид или на цялата общност. В себе си те включват значението на думата, но не съвпадат с него.

Предметното съдържание на пословиците и поговорките е свързано с начина на живот на съответния народ, с неговата история, с географските ареали и т.н. Предвид миналото на нашия народ съвсем естествено е голяма част от паремииите да са свързани с трудолюбието, мързела и теглото от робството. С това, разбира се, не се изчерпва предметното им съдържание, има голямо изобилие от значими човешки качества, в които се възхваляват достойнства и добродетели, но има и такива, които показват недостатъци и пороци. И двата вида паремии са еднакво ценни, тъй като те представят същ-

ността на българската култура, мисленето на традиционния българин. Вследствие на казаното подкрепяме и виждането на В. Н. Телия, че „емоционално-оценъчното отношение е детерминирано от светогледа на народа – носител на езика, от неговия културно-исторически опит, от системата на съществуващите в даденото общество критерии за оценка“ (Телия/Teliya 1986: 39).

Вече споменахме, че паремииите дават различни културни знания за етноса. Екскерпирани са 88 фразеологични и паремииологични единици, разпределени по групи в зависимост от общата им семантика и концептуалните признаци, които са залегнали при създаването им. Това са сравнително малък брой паремии на фона на изследвания, свързани с други концепти, напр. концепта УМ – 530 екскерпирани пословици и поговорки (Кирилова/Kirilova 2017b: 41), концепта СЕМЕЙСТВО – 346 пословици и поговорки (Китанова/Kitanova 2010: 103–104) и 308 екскерпирани пословици и поговорки (Ангелова/Angelova 2023: 19), концепта ДОМ – 342 пословици (Китанова/Kitanova 2015: 148), концепта СЪРЦЕ – 169 паремии (Кирилова/Kirilova 2019) и др. На фона на цитираните данни концептът ИНДИВИД се характеризира със сравнително малък брой номинативни единици (паремии).

Лексема репрезентант на този концепт е думата *индивид*. В семантиката си, която е базирана на данни главно от лексикографски източници, индивидът е представен като ‘отделна личност, човек’ (БЕР/BER 1979: 77); в *Речника на българския език* изследваната дума има следните значения: ‘1. Отделен човек, отделна неповторима личност по отношение на останалите хора. 2. Всеки отделно съществуващ жив организъм’ (РБЕ/RBE 1990: 860–861). Като основни синоними на лексемата индивид в исторически план се посочват названията *личност* и *човек*. Други, по-рядко срещани синоними са: *лице, екземпляр, персона, особа, субект, същество, единица, тип*. Интересен факт е, че нито лексемата *индивид*, нито синонимите ѝ присъстват пряко в разглежданите паремии и фразеологизми. Изключение е само думата *човек*, която присъства в една пословица *Дето си човек сам си стори, и дяволът не може да му го стори*.

Съдържанието на концепта ИНДИВИД, анализирано от екскерпирания материал, ни позволява да обединим изведените концептуални признаци в три групи. Те очертават наивните представи на българина за езиковата картина на света:

1. Индивидът е напълно самодостатъчен както в емоционален, така и във физически аспект:

1.1. *Питали вълка: защо ти е дебел вратът? Рекъл: защото сам си върши работата* (БПП/ВРР 1986: 19); *Вълкът си е сам сайбия, сам кадия* (БПП/ВРР 1986: 236); *Добрият кон сам си изкарва зобта* (БПП/ВРР 1986: 19); *Ако искаш свършена работа, свърши си я сам* (Славейков/Slaveykov 1954: 95). Тук сме извели следния концептуален признак: „собствените уси-

лия са достатъчни за постигане на определена цел“. Този признак е свързан с характера на човека, с неговата сила и увереност, че сам може да изпълни поставените задачи. Не само да ги изпълни, но да ги изпълни по-добре, отколкото с чужда помощ. В първите две пословици имаме имплицитно заложена мисъл, в която човекът се оприличава на определено животно. Това е направено с ясната цел, че аналогията човек – животно ще изведе основната идея, а именно, че животните (в случая вълкът) се ръководят само от едно основно правило – самосъхранение, продиктувано от важна биологична потребност, свързана с опазване и продължаване на живота им. Тази потребност е храната, която служи за задоволяване на вътрешни жизненоважни функции. В аксиологичен аспект представените паремии имат положителна оценка, препоръчват човек да бъде трудолюбив и подтикват всеки да разчита само на собствените си усилия.

1.2. Ако искаш да ти се не свърши работата, предай я другиму да я върши (Славейков/Slaveykov 1954: 95; БПП/ВРР 1986: 25); **Ако друг ти лови врабче, без опашка ще е** (БПП/ВРР 1986: 238). Тук концептуалният признак е съждението „невъзможността друг да свърши работата, както трябва“. В семантиката долавяме увереност, че друг няма необходимата сила и познания да изпълни съответната задача. На преден план излиза качеството предвидливост. В аксиологичен аспект има хипотеза за неуспешна реализация на поставените цели вследствие на мързел, бягане от отговорност, прехвърляне на собствените задължения върху някого друго и следователно изводът е с отрицателно значение.

1.3. Сяка коза е закачена за свой крак, или **Сяка коза за крачето си**, или **Сяка коза за свой крак**, или **Сяка коза от кракът си виси**, или **Сяка коза за своята нога виси** (Славейков/Slaveykov 1954: 547); **Всяка коза на свой крак виси** (БПП/ВРР 1986: 210); **Всяка коза на (за) свой крак** (ФРБЕ/FRBE 1: 187); **Сяка овца за крачето си (от крако си) виси** (Славейков/Slaveykov 1954: 548); **На свой крак** (ФРБЕ/FRBE 1: 666); **На своя нога** (ФРБЕ/FRBE 1: 666); **Стоя на свой крак** (ФРБЕ/FRBE 2: 352); **Сяка крушка за опашката си виси** (Славейков/Slaveykov 1954: 547); **Помогни си, да ти помогна** (Славейков/Slaveykov 1954: 463); **Помогни си, да ти помага и господ** (Славейков/Slaveykov 1954: 463); **Да запретнеш ръкави!** (БПП/ВРР 1986: 20); **Изнасям/изнеса на гърба си нещо** (ФРБЕ/FRBE 1: 417); **Изнасям/изнеса на плещите си** (ФРБЕ/FRBE 1: 417); **Вземам/взема на плещите си нещо** (ФРБЕ/FRBE 1: 138); **Вземам/взема върху себе си нещо** (ФРБЕ/FRBE 1: 133); **На ръцете ми е** (ФРБЕ/FRBE 1: 664); **Сам на себе си, оставам (оставям)** (ФРБЕ/FRBE 2: 260); **Всяка работа за всеки човек не е**. Концептуалният признак е съждението „разчитане само на собствените си усилия“. Въз основа на големия брой аналогични паремии в тази група можем да предположим, че те са с голяма честота на употреба. Затова свидетелства и фактът, че семантиката им е свързана с най-висши качества на човека, а

именно – отговорност и трудолюбие, качества, които са били от първостепенно значение за традиционния българин. Можем да ги тълкуваме както от материално, така и от духовно гледище. В аксиологичен аспект преобладаващата част от фразеологизмите и паремии имат положителна конотация. Посланието, което внушават, е, че само собствените усилия са гаранция за постигане на добри резултати. Малка част от тях могат да се тълкуват и отрицателно, напр. *Сам на себе си оставам (оставям)* – самота заради липса на близък човек.

1.4. По-добре вярвай очите си, а не хората (Славейков/Slaveykov 1954: 450); **По-добре да вярваш своите очи, а не чужди речи** (Славейков/Slaveykov 1954: 450); **Защо да слушам хората, когато и аз имам ум?** (БПП/ВРР 1986: 86); **Можеш ли сам да изпечеш кокошка, недей пита друго** (Славейков/Slaveykov 1954: 348); **Ако умра аз, кой ще оправя селото?** (БПП/ВРР 1986: 86); **Не ма ѝ че ще умра, ами кой ще оправя селото** (Славейков/Slaveykov 1954: 379). В тази група концептуалният признак е „изтъкване на собствените качества като напълно достатъчни и в същото време отричане или незачитане на мнението на другите“. При част от паремии в единия компонент откриваме положителни вътрешни качества, а другият компонент звучи като предупреждение, че не всички хора са добронамерени и честни. Извеждаме хипотеза, че понякога е добре да се доверяваме на собствената си преценка, не е задължително винаги да се съобразяваме с мнението на околните. В аксиологичен аспект част от тях могат да се тълкуват положително, друга част – отрицателно.

1.5. Кога умра аз, тогаз да опустее сичкия свят (Славейков/Slaveykov 1954: 304); **Кога умре моят кон, ако ще расте трева** (Славейков/Slaveykov 1954: 304); **Кога умре моето магаре, трева хем да никне, хем не (или трева расло, не расло)** (Славейков/Slaveykov 1954: 304). Тук концептуалният признак е „вярата на индивида в неговото значение за социума“. Съжденията в тези изречения са ясни и са свързани с отсъствие на морални качества. На преден план се извеждат егоизъм, себелюбие, липса на привързаност и заинтересованост към общността. Не е редно обаче да правим извод, че те ни подтикват към такъв тип поведение, напротив – те констатираат, че има и такава мислене, което е базирано само лични интереси и ползи, но то не е правилно. В аксиологичен аспект те са с отрицателна конотация.

1.6. Когато ти отиваше, аз се връщам (БПП/ВРР 1986: 83); **Когато ти се роди, аз си правех опинци** (БПП/ВРР 1986: 83); **Той е видял едно-две, аз съм видял сто и две** (БПП/ВРР 1986: 83); **Барабар Петко с мъжете** (ФРБЕ/FRBE 1: 85) ‘той е неподготвен, недорасъл, но има желание да бъде сред по-възрастните’. В тази група извеждаме концептуалния признак „възрастта е определяща за извършване на определени дейности“. Тук възрастта е свързана с натрупани физически характеристики и духовни ценности на човека – тя е източник на сила и мъдрост. В изброените паремии няма изра-

зени външни белези, по които да съдим за годините на човек, но предвид прагматичната страна разбираме, че става въпрос за лице поне на средна възраст. С увеличаване на годините човек натрупва много знания и опит, който може да бъде полезен не само за съответния човек, но и за хората в неговото обкръжение. Това е закодирано дълбоко в съзнанието на българина от миналото и утвърждава наложените стереотипи, че по-възрастните хора трябва да се уважават и съветите им да се спазват. В аксиологичен аспект тези паремии имат положително значение.

1.7. *На сама глава* (ФРБЕ/FRBE 1: 665); ***На своя глава*** (БПП/ВРР 1986: 87; ФРБЕ/FRBE 1: 666); ***Не питам ни баща си – т.е. не слушам никого*** (Славейков/Slaveykov 1954: 382); ***Така баба знае, така и бае*** (БПП/ВРР 1986: 164); ***Баща ми ме пиян правил*** (ФРБЕ/FRBE 1: 85); ***Аз коля, аз беся*** (ФРБЕ/FRBE 1: 79); ***Аз паля, аз гася*** (ФРБЕ/FRBE 1: 79); ***Аз паря, аз жаря*** (ФРБЕ/FRBE 1: 79); ***Беся кучето*** (ФРБЕ/FRBE 1: 89); ***Бия на жегло*** (ФРБЕ/FRBE 1: 92); ***Удрям/ударя на жегла*** (ФРБЕ/FRBE 2: 440). Концептуалният признак е „взимам самостоятелно решения“. Качествата, които се репрезентират в тази група, са твърдоглавост, непоколебимост, липса на съгласуване на собственото мнение с мнението на околните. При част от тези фразеологизми водещ фактор е нарушаването на нормата. В аксиологичен аспект могат да се тълкуват и като положителни, и като отрицателни.

1.8. *За своята <си> черга* (ФРБЕ/FRBE 1: 357); ***За своя душа*** (ФРБЕ/FRBE 1: 357); ***Сяка мотика за себе си копай*** (Славейков/Slaveykov 1954: 547); ***Секи гледа себе си*** (Славейков/Slaveykov 1954: 516). В тази група концептуалният признак е „за собствен интерес“. На преден план се извежда личната изгода. В аксиологичен аспект имат положително значение, но в определени ситуации могат да се тълкуват и отрицателно.

1.9. *Сяко пиле на гнездото си пее* (Славейков/Slaveykov 1954: 550). Концептуалният признак е „за човека семейството е най-важно“. Свързва се с привързаността на индивида към близките и семейството. В аксиологичен аспект има положително значение.

1.10. *Ако всякой сам не се харесва, всички биха се издавили* (БПП/ВРР 1986: 48); ***По обичам мене си, отколкото тебе*** (Славейков/Slaveykov 1954: 456); ***Нека знае това куче кой съм аз*** (БПП/ВРР 1986: 201); ***Цялата къща вдигна на главата си*** (БПП/ВРР 1986: 99); ***Колкото съм хитра, да съм и силна, света бих разтреперила – казала лисицата*** (БПП/ВРР 1986: 59); ***Всяка лястовица своето гнездо хвали*** (БПП/ВРР 1986: 82). Тук концептуалният признак е „силно изразено чувство на индивидуалност и превъзходство над останалите“. В тези паремии откриваме красота, интелект, себелюбие. При пословицата *Колкото съм хитра, да съм и силна, света бих разтреперила – казала лисицата* се замисляме за баланса в природата. В представите на българина образът на лисицата се свързва със силно развити

качества на ума като хитрост, лукавство, егоизъм, за сметка на това обаче ѝ липсва физическа сила. Изводът, до който достигаме, е, че всяко същество си има присъщи характеристики, вследствие на упоритост може да придобие и нови, но ако не са му заложени по природа, няма да са така ярко изразени. В аксиологичен аспект някои от тях имат положителна конотация, други – отрицателна.

1.11. Концептуален признак „асоциално поведение“: *Като кукувица живея* (ФРБЕ/FRBE 1: 489); *Сам да съм, та и в гората да съм!* (БПП/ВРР 1986: 86). Тук признакът е свързан с поведението и психическото състояние на човека. Метафоричното значение ни отвежда към липса на социални контакти, което може да се тълкува по два начина: при фразеологизма *като кукувица* – самотата е нежелана, но е факт, реалност, докато при пословицата *Сам да съм, та и в гората да съм!* Тя е съзнателен избор. В аксиологичен аспект първата е с отрицателно значение, а втората – с положително.

1.12. *Каквото си постелеш, на такова ще легнеш* (БПП/ВРР 1986: 174); *Каквото си надробииш, такова ще сърбаиш* (БПП/ВРР 1986: 174); *Кой което си направи сам, и дяволът не може да му го направи* (БПП/ВРР 1986: 236); *Дето си човек сам си стори, и дяволът не може да му го стори* (БПП/ВРР 1986: 120). Тези паремии звучат като предупреждение човек да внимава какво прави, защото всичко зависи от него. В тази група е изведен концептуалният признак „личността сама определя съдбата си“. Схващанията за заобикалящия ни свят, действията, породени от нашето възприятие и концептуализация, са обвързани с поведението и последващите ги постъпки. Качеството предвидливост тук можем да изведем като ключово, защото идва от натрупания житейски опит. В аксиологичен аспект може да се тълкува с отрицателно значение, но в определени случаи, може и с положително.

2. Индивидът е недостатъчен.

2.1. *Една лястовица пролет не прави* (БПП/ВРР 1986: 349); *С едно дърво къща се не прави* (БПП/ВРР 1986: 349); *С едно дърво градина не става* (БПП/ВРР 1986: 350); *Един камък зид не става* (БПП/ВРР 1986: 219). В тази група паремии концептуалният признак може да бъде интерпретиран като „недостатъчните усилия (или недостатъчното количество) за постигане на определена цел“. Тълкуваме го по два начина: 1. Като липса на увереност в собствените си (а може и на някого другото) качества и достойнства, т.е. свързани с характера на човека; 2. Като недостатъчно количество (физическа сила), т.е. малкият брой е недостатъчен, за да изпълни зададените цели. В аксиологичен аспект тези паремии имат отрицателно значение. Интересно е да отбележим, че те осъждат желанието за индивидуалност, самостоятелност и препоръчват приобщаване към колектива/социума. Само общите усилия ще бъдат увенчани с успех.

Въпреки малкия брой паремии в тази група, културната значимост на концепта ИНДИВИД в конкретния период от изследвания развой на езика неминуемо затвърждава схващанията, че българинът се възприема като отделна личност само в пряк смисъл. Да, той е отделен човек със свои специфични качества и характеристики, но за да бъде успешен и да се реализира, трябва да се придържа към нормите на поведение, зададени от обществото, т.е. да се слее със социума, да се приобщи към него.

3. Индивидът е в противоборство със социума.

3.1. *Вържи попа, да е мирно селото* (Славейков/Slaveykov 1954: 165; БПП/ВРР 1986: 175; ФРБЕ/FRBE 1: 198); ***Вързан поп, мирно село*** (Славейков/Slaveykov 1954: 165); ***Вържи го, да миряса селото*** (Славейков/Slaveykov 1954: 165); ***Попът прави, селото тегли*** (Славейков/Slaveykov 1954: 465; БПП/ВРР 1986: 187); ***Един прави, хиляди теглят*** (БПП/ВРР 1986: 244); ***Попът ял благо, селото криво*** (БПП/ВРР 1986: 187); ***Една мишка сторила пакост, а викат: мишките!*** (БПП/ВРР 1986: 244); ***Една мишка съдра дрехите, всичките мишки са криви*** (БПП/ВРР 1986: 244); ***Една крастава овца всичкото стадо окраставява*** (БПП/ВРР 1986: 349). Тук извеждаме концептуален признак „от една личност зависи цялата общност или личността определя начина на живот на цялата общност“. Тези паремии носят идеята, че ако поведението на дадена личност се определя като вредно, лошо, заради нея/него ще има тежки последствия за всички останали. В аксиологичен аспект те са с отрицателно значение.

3.2. *Всяка коприва не бодее* (БПП/ВРР 1986: 251); ***Всяка глава свой ум носи*** (Славейков/Slaveykov 1954: 547; БПП/ВРР 1986: 148); ***Всеки с дерта си*** (БПП/ВРР 1986: 118). Тези паремии звучат като предупреждение да не се съди за всички спрямо постъпките на един човек, защото съществува голяма вероятност да се допусне грешка. Концептуалният признак е „разграничаване от социума“. В аксиологичен аспект могат да се тълкуват двояко.

3.3. *Слага всички в един кюп* (БПП/ВРР 1986: 244); ***Покрай сухото гори и суровото*** (БПП/ВРР 1986: 244); ***Всеки по себе си съди за другите*** (БПП/ВРР 1986: 48). Общата им семантика е „поставяне на всички под общ знаменател или сливане със социума“. В аксиологичен аспект могат да се тълкуват както с положителна конотация, така и с отрицателна.

Изводи

1. Представените и анализирани фразеологизми и паремии отразяват българската паремиологична картина на света. В тях откриваме голямо разнообразие от признаци, показващи, от една страна, факти от заобикалящия ни свят (хора, животни, предмети, т.е. материалната култура), от друга страна, показват социалните взаимоотношения, които са залегнали в семантиката им (духовната култура).

2. Изведените концептуални признаци вербализират наивните представи на народа ни за правото на избор, собствените усилия (било то достатъчни, или недостатъчни за постигане на определените цели), действия и последици от тях, труда като основна жизненоважна дейност за традиционния българин и др.

3. От признаците, характеризиращи концепта ИНДИВИД, анализирани във фразеологичен и паремнологичен аспект, с изненада виждаме, че за традиционния българин индивидът се възприема като „напълно самодостатъчен както в емоционален, така и във физически аспект“, със свои качества и характеристики, които могат да задоволят неговите материални и духовни потребности. Затова свидетелства и големият брой ексцерпирани фразеологизми и паремии в тази група – 69. На второ място според броя паремии е групата „индивидът е в противоборство със социума“ с 15 фразеологизма и паремии. На трето място е групата „индивидът е недостатъчен“ с 4 паремии. Това изглежда странно на фона на всеобщото схващане на традиционния българин за сливане с общността. Но тук аспектите, които се засягат, са свързани главно с труд и работа. Затова не е изненадващо, че резултатите са такива – традиционният българин е част от социума, споделя възгледите и схващанията на общността, но всеки си има свои индивидуални задължения и отговорности и сам трябва да ги изпълни.

4. В голяма част от номинативните единици човекът се оприличава на животно (вълк, коза, овца, лисица, врабче, лястовица, мишка), това е с цел да се изтъкне важната роля на индивидуалната активност, тъй като животните разчитат на собствените си усилия.

5. Фразеологизмите и паремии имат аксиологичен знак, който посочва препоръчителен модел на поведение в обществото или съответно отхвърля даден модел. Те са народни изрази, които имат поучителен смисъл и голяма устойчивост във времето. В тях са отразени опитът на народа и идеалите, които са значими за съответния исторически период и които ще движат напред следващите поколения. Можем да кажем, че те представят цялостния морален облик на един народ. От направения анализ на цитираните поговорки виждаме, че по-голямата част от тях са с положителна конотация, друга част са с отрицателна, но има паремии, които се причисляват и към двете групи.

ИЗТОЧНИЦИ

- БЕР 1979: *Български етимологичен речник*. Т. 2. София, Издателство на БАН.
БПП 1986: Григоров, М., К. Кацаров (съст.). *Български пословици и поговорки*.
София, Издателство „Наука и изкуство“.
Славейков 1954: *Славейков, П.* Български притчи или пословици и характерни думи. М. Арнаудов (ред.). София, Изд. „Български писател“.
РБЕ 1990: *Речник на българския език*. Т. 6. София, Издателство на БАН.
ФРБЕ 1974: *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 1. София, Издателство на БАН

ФРБЕ 1975: *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 2. София, Издателство на БАН.

SOURCES

- BER 1979: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 2. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- BPP 1986: Grigorov, M., K. Katsarov (sast.). *Balgarski poslovitsi i pogovorki*. Sofia, Izdatelstvo "Nauka i izkustvo".
- Slaveykov 1954: *Slaveykov, P.* Balgarski pritchi ili poslovitsi i harakterni dumi. M. Arnaudov (red.). Sofia, Izd. "Balgarski pisatel".
- RBE 1990: *Rechnik na balgarskiya ezik*. Т. 6. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- FRBE 1974: *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*. Т. 1. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- FRBE 1975: *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*. Т. 2. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова 2023: *Ангелова, Цв.* Културен модел на концепта семейство в българския език. – *Дзяло*, № 25, с. 1–38.
- Верещагин, Костомаров 1983: *Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г.* Язык и культура. Москва, Русский язык.
- Витанова 2012: *Витанова, М.* Зоонимите в българските пословици, поговорки и фразеологизми. – В: *Човек и свят. Лингвокултурологични проучвания*. София, БУЛ-КОРЕНИ, с. 112–175.
- Витанова 2016: *Витанова, М.* Концептът труд/работа в българската езикова картина на света. – В: *Leksykon aksjologiczny Slowian i ich sąsiadów*, t. 3. Praca, pod redakcją J. Bartmińskiego, M. Brzozowskiej, S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej. Lublin, UMCS, с. 279–308.
- Витанова 2023: *Витанова, М.* Здравето в асоциативното мислене на българина. – *Дзяло*, № 25 с. 1–21.
- Добровольский 1997: *Добровольский Д. О.* Национально-культурная специфика во фразеологии. – *Вопросы языкознания*. № 6, с. 37–48.
- ЕК: *Энциклопедия Кругосвет*. Культура. Слово и понятие. Електронен ресурс: <http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/filosofiya/KULTURA.html?page=0,0Культура> [8.08.2015].
- Иванова 2006: *Иванова, Е. В.* Мир в английских и русских пословицах. Санкт Петербург, СПбГУ.
- Илиева 2016: *Илиева, Д.* Лингвокултурология. Същност и категориален апарат. София, Софттрейд.
- Кирилова 2015: *Кирилова, Й.* Концептът сърце според българската паремиология. – *Дзяло*, № 5.
- Кирилова 2017а: *Кирилова, Й.* Концепт и езикова картина на света. – *Български език*, 64, № 1, с. 68–79.
- Кирилова 2017б: *Кирилова, Й.* Представата за ума в българската езикова картина на света. София, ДиоМира.

- Кирилова 2019: *Кирилова, Й.* Ориентационните метафори за концепта душа като маркер за неговата аксиологична стойност (в съпоставка с концептите сърце и ум). – В: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian I ich sąsiadów*. Instytucie Slawistyki PAN, Lublin, UMCS, с. 373–382.
- Кирилова 2024: *Кирилова, Й.* Терминологичен апарат на Секцията за етнолингвистика на Института за български език при Българската академия на науките. Перспективи. – *Български език*, 71, № 2, с. 36–48.
- Китанова 2010: *Китанова, М.* Концептът семейство в българските пословици и поговорки. – В: *Етнолингвистични етюди*. Велико Търново, Знак '94, с. 99–134.
- Китанова 2013: *Китанова, М.* Ключови ситуации в пословиците. <Електронно издателство LiterNet> [17.10.2013].
- Китанова 2015: *Китанова, М.* Род, семья и дом в болгаракой культуре и языке. Изд. LAMBERT.
- Маслова 2001: *Маслова, В. А.* Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва, Издательский центр „Академия“.
- Маслова 2004: *Маслова, В. А.* Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. Минск, ТетраСистемс.
- Маслова 2006: *Маслова, В. А.* Введение в когнитивную лингвистику. Москва, Флинта.
- Мокиенко 1995: *Мокиенко, В. М.* Идеография и историко-этимологический анализ фразеологии. – *Вопросы языкознания*, № 4. с. 3–13.
- Недкова 2011: *Недкова, Е.* Фразеологизмите като знаци в езика на културата. Русе, ЛЕНИ-АН.
- Пермяков 1970: *Пермяков, Г. Л.* От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише). Москва, Наука.
- Петрова 2022: *Петрова, Р.* Културемата – единица за лингвокултурологични съпоставителни изследвания (върху материал от английски и български пословици). <http://lingvocult.uni-ruse.bg/pubs/ZA%20KULTUREMATA-R.Petrova.pdf> [19.03.2026].
- Пименова 2013: *Пименова, М. В.* Типы концептов и этапы концептуального анализа. – *Вестник КГУ*, кн. 2, т. 2, с. 127–131.
- Сепир 1993: *Сепир, Э.* Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва, Прогресс, Изд. группа „Универс. 34“.
- Телия 1986: *Телия, В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Отв. ред. А. А. Уфимцева. АН СССР, Институт языкознания. Москва, Наука.
- Телия 1996: *Телия, В. Н.* Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, Языки русской культуры.
- Хроленко 2009: *Хроленко, А. Т.* Основы лингвокультурологии: учебное пособие. Под ред. В. Д. Бондалетова. 5-е изд., испр. Москва, Флинта, Наука.

REFERENCES

- Angelova 2023: *Angelova, Tsv.* Kulturen model na kontsepta sekejstvo v balgarskiya ezik. – *Dzhalo*, N 25, s. 1–38.

- Vereshchagin, Kostomarov 1983: *Vereshchagin, E. M., V. G. Kostomarov*, Iazyk i kul'tura. Moskva.
- Vitanova 2012: *Vitanova, M.* Zoonimite v balgarskite poslovitsi, pogovorki i frazeologizmi. – In: *Chovek i svyat. Lingvokulturologichni prouchvaniya*. Sofia, BUL-KORENI, s. 112–175.
- Vitanova 2016: *Vitanova, M.* Kontseptat trud/rabota v balgarskata ekikova kartina na sveta. – In: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. Praca, pod redakcją J. Bartmińskiego, M. Brzozowskiej, S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, Lublin, UMCS, s. 279–308.
- Vitanova 2023: *Vitanova, M.* Zdraveto v asotsiativnoto mislene na balgarina. – *Dzhalo*, N 25 s. 1–21.
- Dobrovol'skii 1997: *Dobrovol'skii, D. O.* Natsional'no-kul'turnaia spetsifika vo frazeologii. – *Voprosy iazykoznanii*, N 6. s. 37–48.
- EK: *Entsiklopediia Krugosvet*. Kul'tura. Slovo i poniatie. Elektronen resurs: <http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/filosofiya/KULTURA.html?page=0,0Kul'tura> [08.08.2015].
- Ivanova 2006: *Ivanova, E. B.* Mir v angliiskikh i russkikh poslovitsakh. Sankt Peterburg, SPbGU.
- Ilieva 2016: *Ilieva, D.* Lingvokulturologiya. Sashtnost i kategorialen aparat. Sofia, Softtrejd.
- Kirilova 2015: *Kirilova, Y.* Kontseptat sartse spored balgarskata paremiologiya. – *Dzhalo*, N 5.
- Kirilova 2017a: *Kirilova, Y.* Kontsept i ezikova kartina na sveta. – *Balgarski ezik*, 64, N 1, s. 68–79.
- Kirilova 2017b: *Kirilova, Y.* Predstavata za uma v balgarskata ezikova kartina na sveta. Sofia, DioMira.
- Kirilova 2019: *Kirilova, Y.* Orientatsionnite metafori za kontseptata dusha kato marker za negovata aksiologichna stoynost (v sapostavka s kontseptite sartse i um). – In: *Wartości w językowo kulturowym obrazie świata Słowian I ich sąsiadów*, Instytucie Slawistyki PAN, Lyublin, UMCS, s. 373–382.
- Kirilova 2024: *Kirilova, Y.* Terminologichen aparat na Sektsiyata za etnolingvistika na Instituta za balgarski ezik pri Balgarskata akademiya na naukite. Perspektivi. – *Balgarski ezik*, 71, N 2, s. 36–48.
- Kitanova 2010: *Kitanova, M.* Kontseptat semejstvo v balgarskite poslovitsi i pogovorki. – In: *Etnolingvistichni etiydi*. Veliko Tarnovo, Znak'94, s. 99–134.
- Kitanova 2013: *Kitanova, M.* Kliychovi situatsij v poslovitsite. <Elektronno izdatelstvo LiterNet> [17.10.2013].
- Kitanova 2015: *Kitanova, M.* Rod, sem'ia i dom v bolgarakoi kul'ture i iazyke. Izd. LAMBERT.
- Maslova 2001: *Maslova, V. A.* Lingvokul'turologiia: Uchebnoe posobie dlia studentov vysshikh uchebnykh zavedenii. Moskva, Izdatel'skii tsentr „Akademiia“
- Maslova 2004: *Maslova, V. A.* Kognitivnaia lingvisistika: Uchebnoe posobie. Minsk, TetraSistems.
- Maslova 2006: *Maslova, V. A.* Vvedenie v kognitivnuiu lingvistiku. Moskva, Flinta.

- Mokienko 1995: *Mokienko, V. M.* Ideografiia i istoriko-etimologicheskii analiz frazeologii. – *Voprosy iazykoznanii*, N 4. s. 3–13.
- Nedkova 2011) *Nedkova, E.* Frazeologizmite kato znatsi v ezika na kulturata. Ruse, LENI-AN.
- Permiakov 1970: *Permiakov, G. L.* Ot pogovorki do skazki (Zametki po obshchei teorii klishe). Moskva, Nauka.
- Petrova 2022: *Petrova, R.* Kulturemata – edinita za lingvokulturologichni sapostavitelni izsledvaniya (varhu material ot anglijski i balgarski poslovitsi). <<http://lingvocult.uni-ruse.bg/pubs/ZA%20KULTUREMATA-R.Petrova.pdf>> [19.03.2026].
- Pimenova 2013: *Pimenova, M. V.* Tipy kontseptov i etapy kontseptual'nogo analiza. – *Vestnik KGU*, kn. 2, t. 2, s. 127–131.
- Sapir 1993: *Sapir, E.* Izbrannye trudy po iazykoznaniiu i kul'turologii. Moskva, Progress, Izd. grupa Univers 34.
- Teliia 1986: *Teliia, V. N.* Konnotativnyi aspekt semantiki nominativnykh edinit. Otv. red. A. A. Ufimtseva. AN SSSR, Institut iazykoznanii. Moskva, Nauka.
- Teliia 1996: *Teliia, V. N.* Russkaia frazeologii: semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokul'turologicheskii aspekty. Moskva, Iazyki russkoi kul'tury.
- Khrolenko 2009: *Khrolenko, A. T.* Osnovy lingvokul'turologii: uchebnoe posobie. Pod red. V. D. Bondaletova. 5-e izd., ispr. Moskva, Flinta, Nauka.

✉ *Гл. ас. д-р Цветелина Ангелова*

Секция за етнолингвистика

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assist. Prof. Dr. Tsvetelina Angelova*

Department of Ethnolinguistics

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria